

О.А. Вишневська,

начальник відділу взаємодії із засобами масової інформації та користувачами департаменту зведеної інформації Державного комітету статистики України
магістр державного управління

ПРОБЛЕМИ НЕЛЕГАЛЬНОЇ ЗОВНІШНЬОЇ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Проаналізовано проблеми нелегальної зовнішньої трудової міграції в Україні, виявлено основні характеристики та види нелегальної зовнішньої трудової міграції, а також основні мотиви заробітчанства українських громадян. На основі проведеного аналізу визначено основні шляхи державного регулювання в цій сфері.

Ключові слова: міграція, мотиви, причини, нелегальна міграція, зовнішня трудова міграція.

В умовах глобалізації та поглиблення соціально-економічних диференціацій між державами усе більш активізуються процеси міжнародної міграції. Так, у нашій державі, за даними Міністерства внутрішніх справ України, у 1986 р. кількість зарубіжних поїздок в особистих справах не перевищувала 43 тис., проте вже у 1991 р. вона досягла 2327 тис., тобто збільшилася в 54 рази [5]. Проте поряд із переміщеннями на законних підставах великого поширення набула міграція без відповідного дозволу, так звана нелегальна міграція. За таких умов, як відзначає Е. Лібанова [3], однією з основних проблем вітчизняного ринку праці є вплив робочої сили за межі країни. Особливо небезпечною для України є нелегальна зовнішня трудова міграція.

Економічні труднощі перехідного періоду: досить високий рівень безробіття, низька оплата праці, яка не враховує кваліфікацію та якість робочої сили, неконкурентні робочі місця (лише 5 % вакантних робочих місць пропонуються із заробітною платою понад 1000 грн, 60 % – менше 500 грн), зростання обсягів зайнятості в неформальному секторі економіки (у 2006 р. тут працювало понад 22 % зайнятого населення) [9] – примусили багатьох наших співвітчизників шукати заробіток за кордоном, що призводить до зростання обсягів зовнішньої трудової міграції, у тому числі

нелегальної. Найчастіше некерованість і неконтрольованість цього процесу негативно позначається на стані внутрішнього ринку праці, призводить до масових порушень прав мігрантів.

Дослідженню тенденцій міграції робочої сили в Україні особливу увагу почали приділяти з кінця 90-х рр. ХХ ст. Комплексні дослідження нелегальної міграції в різних її аспектах здійснювали такі вітчизняні науковці, як Е. Лібанова, О. Малиновська, В. Олефір, С. Пирожков, О. Піскун, О. Позняк, І. Прибиткова, Ю. Римаренко, В. Трощинський, Ю. Шемшученко та ін. Цими дослідниками вивчалися процеси трудової міграції, у тому числі нелегальної, методи дослідження міграційних процесів узагалі, процеси урбанізації та мобільності населення, основні напрями і заходи державного регулювання цих процесів.

Згадані наукові дослідження істотно розширюють межі вивчення трудової міграції, дозволяють визначити необхідні рекомендації та висновки, пов'язані із раціональним розв'язанням міграційних проблем в інтересах суспільства, проте аналіз наукової літератури свідчить про наявність низки проблем, які потребують подальшого дослідження. Зокрема, це стосується державного регулювання нелегальної зовнішньої трудової міграції.

Метою статті є аналіз проблем зовнішньої трудової міграції в Україні та визначення основних шляхів державного регулювання в цій сфері.

Сьогодні багато хто з науковців та політиків [3; 5; 8; 10], які переймаються проблемами зовнішньої трудової міграції українських громадян, нарікають на брак достовірних даних, на підставі яких можна робити повноцінний аналіз цього явища.

Так, за офіційними даними Міністерства закордонних справ України, на заробітках у Польщі перебуває близько 300 тисяч українців-нелегалів, Італії – від 200 до 500 тис., Чехії – 200 тис., Португалії – 180 тис., Іспанії – 100 тис., у Туреччині – 35 тис. Загалом, за оцінками МЗС, нелегально працюють за кордоном понад 2 млн українців [1]. У Росії лише офіційно (на основі ліцензій Федеральної міграційної служби РФ) працює близько 100 тис.

українських громадян, загальна ж кількість українців, які працюють у цій країні, оцінюється в 1 млн [5].

Разом із тим існують й інші, значно більші оцінні дані щодо кількості українських працівників-мігрантів. Деякі економісти називають цифру до 2,5 – 3 млн осіб [2]. Приблизно ці ж дані Міністр праці та соціальної політики України наводив і на парламентських слуханнях із проблем трудової міграції [8]. Проте Уповноважений Верховної Ради України з прав людини Н. Карпачова вважає, що на заробітки за кордон виїхали до 7 млн громадян, що складає приблизно десяту частину всіх трудових мігрантів у світі [10]. Такі самі дані подає і Всесвітній форум українців [12].

Зазначимо, що якщо в першій половині 1990-х рр. виїзди на заробітки за кордон зумовлювалися відсутністю роботи через припинення виробничої діяльності підприємств, затримками з виплатою заробітної плати, нині у більшості випадків ставиться за мету підвищення добробуту, вирішення житлового питання, фінансування навчання тощо [2; 11].

Вітчизняні науковці, зокрема Ю. Римаренко, О. Піскун, визначають такі види міграції [6, с. 82]:

- за територіальною ознакою: внутрішня та зовнішня;
- за ступенем контрольованості: легальна та нелегальна;
- за відношенням до країни: еміграція, імміграція, транзитна міграція.
- за способом реалізації: організована та неорганізована;
- за часовою ознакою: постійна (чи незворотна), тимчасова, сезонна, кочова.

На нашу думку, до цих різновидів міграції слід додати ще один – за метою: трудова, навчання, проживання (постійне чи тимчасове), туристична (медико-оздоровча).

Державного регулювання в сучасних умовах потребує саме нелегальна міграція, яка характеризується тим, що її суб'єкти залишають країну свого постійного проживання та опиняються на території інших держав без офіційного дозволу.

I. Прибуткова та Ю. Римаренко виділяють певні ознаки нелегального переміщення мігрантів [7, с. 106]:

- залучення особи-посередника, що займається нелегальним переправленням мігрантів;
- надійне укриття в пунктах пропуску;
- перетин кордону із супроводом;
- влаштування на роботу в країні призначення;
- перехід грошей до інших рук;
- незаконні в'їзд або перебування;
- добровільність переміщення.

У структурі ж зовнішньої трудової міграції громадян України за ступенем легальності можна виділити чотири якісно відмінні рівні [5]:

- офіційна трудова міграція – переміщення українських громадян, які виїжджаючи за кордон, декларують участь у трудовій діяльності як мету виїзду і є легальними трудовими мігрантами в країнах, що приймають (саме їх і фіксує офіційна статистика);

- неофіційна легальна міграція – поїздки наших співвітчизників за кордон з декларованою метою туризму, відвідування родичів тощо, із подальшим працевлаштуванням та реєстрацією в країні-реципієнті; учасники таких поїздок не можуть бути відстежені вітчизняною статистикою, але при цьому стають цілком легальними трудовими мігрантами в країнах-реципієнтах;

- успішна нелегальна міграція – поїздки за кордон, пов'язані з незареєстрованою зайнятістю видами діяльності, дозволеними законодавством відповідних країн;

- міграція жертв злочинних угруповань – торгівля людьми та інші випадки перебування громадян України в нелюдських умовах або зайнятість протиправною діяльністю за кордоном не з власної волі.

Міжнародна трудова міграція, як зазначалось вище, є наслідком значної різниці в рівнях економічного і соціального розвитку країн,

особливостей їхньої демографічної ситуації. Проте панівними мотивом трудової міграції залишається економічний.

Якщо проаналізувати мотиви трудової міграції населення України, можна виділити найбільш вагомі з них, які сприяють поширенню заробітчанства, а саме [3; 4]:

1) високий рівень безробіття і пов'язана з цим проблема бідності. Сюди відносяться колишні працівники бюджетних установ (військові, освітяни, медпрацівники) або сільськогосподарського підприємства, які опинилися без роботи чи без зарплати;

2) бажання забезпечити добробут наступних поколінь. Головна причина трудової імміграції цього типу – намагання заробити не стільки на поточне утримання сім'ї, скільки на забезпечення своїх дітей освітою, квартирою тощо. Тобто, фактично це не вимушена міграція, а свідома, яка ґрунтується на певному економічному інтересі;

3) підвищення свого соціального статусу. Основною категорією цього виду є інтелігенція (науковці, представники творчих професій). Вони розглядають трудову міграцію не лише як засіб матеріального забезпечення та збагачення, але і як чинник підвищення власного соціального статусу, у тому числі і шляхом розширення ділових і партнерських контактів;

4) “суспільна мода”, наслідком чого на українському ґрунті стало укорінення заробітчанства як певного способу життя, своєрідної нової суспільної культури. Нелегальна трудова міграція на сьогодні має сформовану попередніми хвилями мігрантів систему контактів і комунікацій за кордоном, постійні канали нелегального працевлаштування, тому стала значно менш ризикованою і небезпечною, а також простішою. Тому заробітчанство поширилось і на людей, які не відчували гострої потреби в поліпшенні матеріального добробуту чи свого соціального статусу, а вирушили за кордон під впливом своєрідної «соціальної моди»;

5) можливість еміграції в майбутньому. Частина людей виїздить на заробітки за кордон із метою отримати дозвіл на проживання у тій чи іншій країні та в майбутньому забрати туди і сім'ю;

6) професійне зростання. Цей мотив з'явився відносно недавно. Він пов'язаний із міграцією молодих людей (переважно студентів і випускників ВНЗ), які прагнуть розширити фаховий досвід.

Варто зазначити, що міжнародний обмін людським капіталом впливає на розвиток останнього як позитивно, так і негативно, що має бути враховано при формуванні державної політики. Для нашої країни такий обмін призводить до виникнення суттєвих проблем, серед яких такі [2, 3]:

1. Пряма втрата людського капіталу. Зменшується чисельність населення країни, оскільки значна частина мігрантів – молодь репродуктивного працездатного віку, яка не збирається повертатися додому найближчим часом. Виїзду до інших країн сприяють численні навчальні заклади за кордоном, навчання в яких на практиці і є офіційною мотивацією поїздки. Крім того, студентська віза надає право на роботу зі скороченим робочим днем. Студентів, як правило, залучають до роботи у всіх сферах, де потрібна низькокваліфікована праця, що призводить до декваліфікації робочої сили.

2. Погіршення співвідношення між працездатним і непрацездатним населенням. За рахунок виїзду українців на роботу за кордон зменшується чисельність економічно активного населення працездатного віку, що призводить до глибоких деформацій не тільки у демографічній структурі, але й у сфері зайнятості.

3. Прихована міграція. Іноземні компанії використовують трудовий ресурс нашої країни без відповідного здійснення інвестицій у нього. У ліпшому випадку здійснюються інвестиції в освіту та підвищення кваліфікації на робочому місці, тобто специфічна підготовка, яка дає працівникам знання та навички, у яких зацікавлений лише роботодавець. Отже, іноземні фірми, інвестуючи кошти у специфічну підготовку фахівців,

забезпечують роботу персоналу виключно у власних інтересах. Таким чином, обмежується міжгалузєва та міжрегіональна мобільність трудових ресурсів.

4. «Відплив мізків». Ця проблема стосується науковців, програмістів, висококваліфікованого технічного персоналу, галузєвих фахівців тощо. Тривале стажування та довгострокові контракти поступово надають право на постійне проживання, а іноді й на отримання громадянства країни перебування. Попит на висококласних фахівців залишається актуальним для багатьох країн, адже набагато доцільніше й вигідніше одноразово інвестувати у відносно недорогого за західними мірками готового фахівця, ніж вкладати кошти у дорогий і тривалий процес його підготовки. У контексті приєднання нашої держави до Болонського процесу загроза втрати кваліфікованих фахівців ще під час навчання, стажування тощо вимагає дедалі більшої уваги з боку держави.

5. Моральний аспект. Заробітчани, працюючи на чужині, втрачають здоров'я, не отримуючи кваліфікованої медичної допомоги, змушені тяжко працювати фізично, мають важкі побутові умови, нерідко зазнають насильства з боку роботодавців, не мають правового захисту. На батьківщині ж, в Україні, унаслідок трудової міграції залишаються фактично бездоглядними діти, розпадаються сім'ї.

6. Нераціональна структура імміграції в Україну. До нашої країни, в основному, в'їжджають іммігранти з країн ризикової міграції (Туреччина, Китай, Пакистан, Афганістан).

На нашу думку, до наведеного доцільно додати і нелегальну зайнятість заробітчан, що призводить до їхньої повної незахищеності. Люди працюють за кордоном без будь-яких трудових угод чи контрактів, за якими б роботодавці та працівники сплачували соціальні внески, що гарантувало б останнім певний мінімум соціальної захищеності, у тому числі й отримання пенсії в майбутньому.

Отже, міжнародний обмін людським капіталом, зокрема трудовими ресурсами, у сучасних умовах для нашої держави дає більше негативного,

адже Україні притаманний асиметричний характер участі в ньому, що потребує державного регулювання та вироблення з цією метою відповідної державної політики.

Водночас слід зазначити, що деякі з мотивів, наведених вище, дають можливість певним чином нівелювати негативні наслідки трудової міграції, а саме: забезпечення добробуту наступних поколінь, прагнення підвищити соціальний статус, а також професійне зростання можуть спонукати мігрантів до інвестування коштів у нашій державі.

Так, у 2006 р., за даними Національного банку України, наші співвітчизники – трудові мігранти легально переказали на батьківщину 8,4 млрд дол. [13], що становить 8 % від національного ВВП і удвічі перевищує прямі іноземні інвестиції в нашу економіку. Реальні ж обсяги перерахованих коштів деякими експертами оцінюються в 21–27 млрд. доларів, що становить уже чверть від ВВП [1]. Фактично наші громадяни, що працюють за кордоном, стали головними інвесторами української економіки.

Тому при виробленні державної політики у цій сфері необхідно враховувати таке:

- трудові мігранти можуть інвестувати зароблені кошти у відкриття власної справи (звичайно, у разі створення державою відповідних умов);

- прагнення забезпечити добробут наступних поколінь і підвищити власний соціальний статус спонукає до інвестування коштів на фондовому ринку або в певні вітчизняні підприємства;

- прагнення професійного зростання змушують інвестувати кошти в систему вищої освіти з метою отримання якісної кваліфікації та підвищення фахового рівня.

На підставі узагальнення досвіду, що існує, й аналізу наукових досліджень і експертних висновків основними напрямками політики в цій сфері, спрямованими на посилення позитивних та нівелювання негативних ефектів зовнішньої трудової міграції населення України, мають стати:

– прискорення процесу формування системи державного регулювання міграційними процесами: створення державного банку даних про іноземних роботодавців, інформування на офіційному рівні населення щодо наявності вільних робочих місць за межами держави та умов працевлаштування, поглиблення міжнародних зв'язків із питань зайнятості населення;

– посилення державного контролю за наданням ліцензій, які дозволяють організаціям займатися працевлаштуванням за кордоном;

– розроблення комплексу заходів, спрямованих на всебічне роз'яснення громадянам їхніх прав та свобод під час перебування та працевлаштування за кордоном;

– запровадження обов'язкового опікуництва в разі тривалого перебування за кордоном громадян, які мають неповнолітніх дітей, законодавче закріплення повноважень органів опіки і піклування щодо нагляду за дотриманням прав та інтересів неповнолітніх, батьки яких виїжджають за кордон на тривалий термін з метою працевлаштування;

– запровадження обов'язкового страхування життя і здоров'я громадян України перед їхнім виїздом за кордон з метою працевлаштування із солідарним державним фінансуванням;

– зниження вартості та спрощення механізмів грошових переказів трудових мігрантів в Україну.

З нашої точки зору, реалізація наведених вище заходів дозволить припинити тенденції погіршення ситуації щодо зовнішньої трудової міграції, зокрема й нелегальної, та відновити динамічні показники сталого розвитку трудового потенціалу держави.

Список використаних джерел

1. Відкритий лист фракції «Блоку Литвина» Президентові України щодо необхідності якісних змін у державній політиці стосовно вирішення проблем українських трудових мігрантів за кордоном від 5 грудня 2007 р. – Режим доступу: <http://narodna.org.ua/news/2007/12/05/4683/>

2. Експертна доповідь «Україна в 2006 році: внутрішнє і зовнішнє становище та перспективи розвитку», підготовлена в рамках виконання Розпорядження Президента України від 6 травня 2006 р. № 66/2006-рп «Про підготовку щорічного Послання

Президента України до Верховної Ради України». – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/>

3. Зовнішні трудові міграції населення України / НАН України; Рада по вивченню продуктивних сил України / Е.М. Лібанова (ред.), О.В. Позняк (ред.). – К.: РВПС НАН України, 2002. – 206с.

4. *Король Г.М.* Проблеми сучасної міграційної політики в Україні // Вч. зап. – К., 2005. – Вип.12. – С. 89 – 94.

5. *Левцун О.* Зовнішня трудова міграція в Україні як демографічна проблема. – Режим доступу: http://dialogs.org.ua/print.php?part=project_ua&m_id=4040

6. Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри; Понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія і практика: Енциклопедія / / Ю.І. Римаренко (ред.), Ю.І. Римаренко (уклад.); НАН України; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – К.: Довіра, 1998. – 910 с.

7. Міжнародно-правові проблеми протидії нелегальній міграції та торгівлі жінками / Відп. ред. Ю. Римаренко, Ю. Шемшученко, Я. Кондратьєв; – Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К., 2003. – 234 с.

8. Парламентські слухання «Стан та проблеми правового і соціального статусу сучасної української трудової міграції (17 листопада 2004 р.). Режим доступу: http://www.rada.gov.ua/zakon/skl4/par_sl/sl171104.htm

9. Праця України 2006: Стат. збірник/ Державний комітет статистики України; Відп. за випуск Н.В. Григорович. – К.: ІВЦ Держкомстату, 2007. – 350 с.

10. Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Н. Карпачової “Стан дотримання та захисту прав громадян України за кордоном”. – Режим доступу: http://www.ombudsman.kiev.ua/d1s_zm.htm

11. Україна: Стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки – 2006. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/>

12. http://www.ukrainianworldcongress.net/home/index_ua.html

13. <http://www.bank.gov.ua/>

Vyshnevskaya O.A. Illegal External Labour Migration as an Object of Governmental Control.

The article is devoted to the current state research of the external labour migration of Ukrainian population, in particular such its kind as illegal migration. The basic characteristics and types of illegal external labour migration and also the core reasons for the labour migration of the Ukrainian citizens were revealed. On the basis of the conducted analysis the main directions and approaches of the governmental control in this area were determined.

Key words: migration, motives, reasons, illegal migration, external labour migration.

Вишневецкая Е.А. Проблемы нелегальной внешней трудовой миграции и пути их решения.

Проанализированы проблемы нелегальной внешней трудовой миграции в Украине, выявлены ее основные характеристики и виды, а также основные мотивы трудовой миграции украинских граждан. На основе проведенного анализа определены основные пути государственного регулирования в этой сфере.

Ключевые слова: миграция, мотивы, причины, нелегальная миграция, внешняя трудовая миграция.